

OCKEN, Rika van, zie s.v. **BACKER(-VAN OCKEN**°.

OSY, Jan van, ook **OISY, Jehan d'**, in de archieven vermeld als **Jehan DOISI, d'OISY, DOISY, d'OYSI, DOYSI** (Frans) of als **Johannes de OSY, Johannes DOYSI** (Latijn), bouwmeester.

Geboren omstreeks 1310 in de omgeving van Valenciennes (Frankrijk). Waarschijnlijk overleden tussen 1377 en 1381, misschien te Mechelen. Mogelijk gehuwd met een zekere Marghe, die als de weduwe van een Jehan d'Oisy wordt genoemd in een akte van 18 december 1381. Van de door hem ontworpen, verbouwde of herstelde gebouwen in het graafschap Henegouwen of in het hertogdom Brabant blijven vandaag alleen nog het kasteel met de donjon van Ath, de kranskapellen van het koor van de St.-Romboutskerk (nu kathedraal) te Mechelen en de koorapsis, de zuidelijke koorzijbeuk met één overwelfde travee en de drie westportalen van de voormalige kapel van O.L.V. ten Poel te Tienen (nu parochiekerk) over. Alle andere gebouwen zijn gesloopt en alleen nog bekend uit archiefdocumenten.

Inleiding en samenvatting

Hoewel de enige twee bewaarde gebouwen waaraan Jan van Osy een wezenlijke bijdrage heeft geleverd, nl. de St.-Romboutskerk te Mechelen en de O.L.V. ten Poelkapel te Tienen, ruime bekendheid genoten, is hijzelf als bouwmeester lange tijd onbekend gebleven. P.V. Bets (cf. lit., 1861) was de eerste om Osy's rol als bouwmeester van O.L.V. ten Poel te belichten met inbegrip van de publicatie van enkele extracten uit de bouwrekeningen. F. de Ridder (cf. lit., 1922) publiceerde een uitvoerige monografie over O.L.V. ten Poel, waarin hij een afzonderlijke paragraaf wijdde aan de bouwmeesters die in de 14de en 15de eeuw aan deze kapel hebben gewerkt, en publiceerde ook

meerdere extracten uit de bouwrekeningen. Hoewel beide auteurs ook reeds de passage publiceerden over een bode die zich naar Mechelen moest begeven om meester Jan van Osy op te zoeken, moeten we wachten tot R. Lemaire en D. Roggen (cf. lit. 1944) die in de bundel over het ontstaan van de Brabantse hooggotiek voor het eerst het verblijf van Jan van Osy in Mechelen in verband brachten met de wederopbouw van de St.-Romboutskerk na de stadsbrand van 1342. Nog in 1944 ontwikkelden Roggen en J. Withof (cf. lit.) dit nogmaals. Het is echter de verdienste van J. Duverger (cf. lit. 1949-50) geweest om deze twee Brabantse werven te hebben gekaderd binnen het andere werk (bouw, herstelling, onderhoud en nazicht) dat Jan van Osy in Henegouwen uitvoerde, in de meeste gevallen in opdracht van de graaf of de gravin van Henegouwen. Nieuw bouwhistorisch onderzoek van de kerk van Onze-Lieve-Vrouwen Poel en van de St.-Romboutskathedraal heeft ons toegelaten om het aandeel van Jan van Osy in beide gebouwen beter af te lijnen, waardoor het ook mogelijk wordt om het nogal geïdealiseerde beeld van Osy als sleutelfiguur voor het ontstaan van de versierde *Brabantse Hooggotiek*, dat in de eerste helft van de 20ste eeuw tot stand is gekomen, grondig bij te sturen. R. Maere relativeerde de plaats van Osy reeds in 1944 in zijn artikel over de lakenhalle van Leuven : „Laat ons uit dit alles besluiten dat reeds in het eerste vierde der XIVe eeuw, eene generatie vóór Jan van Osy en Wouter Pans, een zelfstandige Brabantsche bouwloods bestond, die over Hooggothiek volle meesterschap bezat, en er origineele motieven, als die-renhogels en mijterbogen, wist in te verwerken”. In 1950 schreef J. Duverger ook nog dat het, volgens hem en op basis van de gegevens waarover hij beschikte, onmogelijk was om „d'Oisy, vooralsnog,

als de *grondlegger* van die stijlrichting [de Brabantse Hooggotiek] te begroeten”.

Afkomst en woonplaatsen van Jan van Osy

In de eerste uitvoerige publicatie over Osy suggereerde Roggen dat hij zou kunnen afkomstig zijn uit Oizy (provincie Namen), uit Oisy-le-Vergers (ten noordwesten van Cambrai) of uit Oissy (ten westen van Amiens). Dit werd nog eens herhaald door Roggen en Withof doch zij voegden eraan toe dat hun voorkeur uitging naar Oisy-le-Vergers of Oissy : „meester Osy moet inderdaad, te oordelen naar zijn werk in ons land, opgeleid zijn in een streek waar de tradities der Fransche gotiek nog levendig waren”. Hun redenering ging echter niet verder dan dat vele persoons- of familienamen in de middeleeuwen verwijzen naar de plaats van oorsprong van die persoon of familie en dat zulks dus waarschijnlijk ook voor Jan van Osy zou gelden. In die optiek komen echter ook nog de twee gemeenten Oisy (ten westen en ten zuidoosten van Valenciennes) hiervoor in aanmerking, maar die werden door Roggen en Withof niet vermeld. Duverger en A. Salamagne stellen niet alleen vast dat de familienaam d’Oisy veelvuldig voorkomt in de streek van Valenciennes, maar ook dat Jan van Osy zijn werkzaamheden grotendeels uitvoerde in de omgeving van Bouchain (Nord, Frankrijk) en Valenciennes. Daarom lijkt het waarschijnlijk dat Osy afkomstig was uit de omgeving van Valenciennes. Deze hypothese werd reeds in 1950 naar voren gebracht door Duverger en recentelijk nog (1995-96 en 2001) ondersteund door Salamagne. Deze laatste merkt hierbij nog op dat Osy zijn functies in Henegouwen behield, ook toen hij al in Mechelen woonde en van daaruit de leiding had over de werven van de St.-Romboutskerk te Mechelen zelf en van de kapel van O.L.V. ten Poel te Tienen. Daaruit besluit Salamagne dat Osy waarschijnlijk nog familiale banden had met de streek van Valenciennes. Hij citeert bovendien een akte van 18 december 1381, dit is enkele jaren na de laatste vermeldingen van Osy als bouwmeester in Henegouwen (1377) en Brabant (Tienen, 1374-75), waarin een

„dame Marghe, vesve de Jehan d’Oisy demorant à Aisin” voorkomt. Anzin is een kleine gemeente op 5 km van Oisy (Nord) dat zelf ten westen van Valenciennes ligt. In Anzin waren belangrijke steengroeven van witte steen. De datum van deze akte, waarin sprake is van een/zijn weduwe, valt bovendien te rijmen met die van zijn mogelijk overlijden (na 1377).

Een andere akte verleden voor de scheepenen van Mechelen in 1379 vermeldt dat een zekere Petrus van der Poerten het erfgoed en de cijnzen, voorheen („quondam”) toebehorend aan, ofwel van wijlen (“quondam”) Jehan d’Oisy, heeft overgedragen aan Jan Duytsche uit St.-Truiden : „Petrus van der Poerten introductus est in hereditatem (quondam) Johannis de Oisy situm in de Berclomstrate... . Johannes Duytsche recepit domum ex eo quod dictus Petrus transportavit ad opus dicti Johannis ... omnia sua bona mobilia et immobilia, que idem Petrus habuit in villa Machlinie. Sexta feria ante penthecosten lxxix”. Het woord „quondam” is in de akte om een onbekende reden doorgedaald. Dacht de scribe toen hij het woord „quondam” schreef dat Jehan d’Oisy in 1379 reeds overleden was en verkeerde hij of iemand anders nadien in de mening dat dat niet zo was? Dat zal wellicht voor altijd een vraagteken blijven.

Geen enkel van de hierboven aangehaalde elementen kan op zichzelf genomen met zekerheid bewijzen vanwaar Jan van Osy precies afkomstig was, noch wanneer hij is overleden. Wanneer ze echter allemaal samen beschouwd worden, kan met een redelijke graad van waarschijnlijkheid worden aangenomen dat hij afkomstig was uit de onmiddellijke omgeving van Valenciennes, dat hij mogelijk heeft gewoond in Aisin, nu Anzin, maar oorspronkelijk misschien afkomstig was van het vlakbij gelegen Oisy. Zeker is echter dat Osy ook in Mechelen heeft gewoond toen hij aan de kranskapellen van de St.-Romboutskerk en aan de kapel van Onze-Lieve-Vrouw ten Poel in Tienen heeft gewerkt. Als men de datum van zijn laatste betaling door de graaf van Henegouwen (1377) koppelt aan die van de overdracht van zijn goederen te Mechelen aan Petrus van der Poerten (vóór 1379) en ook

aan die van de akte waarin de weduwe van een Jehan d'Oisy voorkomt (1381), dan lijkt het waarschijnlijk dat hij overleden is tussen 1377 en 1381, meer bepaald tussen 1377 en 23 mei 1379 indien „quondam” als „wijlen” wordt geïnterpreteerd, of tussen 23 mei 1379 en 18 december 1381 indien de opsteller van de akte „quondam” heeft doorstreept omdat hij toen nog leefde.

Osy als meester der werken van de graaf en de gravin van Henegouwen (1341-1377)

– In de rekeningen vermelde titels: *Maistre* (1341-1377), *Maistre machon medame* (1350-1351), *Maistre des ouvrages me dame* (1350-1352), *Maistre des ouvrages de machenerie Monseigneur* (1366-1367, 1373-1377), *Maistre des ouvrages de machonnerie* (1371-1372), *Maistre des ouvrages monsieur* (1371-1372).

– In de rekeningen vermelde plaatsnamen die expliciet als werf worden vermeld: Ath (1350-1357), Bavay (1350-1352), Bouchain (1341-1377), Busignettes (watermolen, 1350-1353), Cambrai (1366), Desclaibes (afbraak kasteel, 1370-1371), Escaudœuvres (1341, 1356-1357), Hion (watermolen, 1349-1352), Maubeuge (1351-1352), Mons (1350-1353, 1371-1372), Valenciennes (1350-1355, 1366-1367, 1376-1377).

– In de rekeningen vermelde plaatsnaam die ofwel verwijst naar een werf ofwel naar een verblijfplaats: Mechelen (1341-1371).

De allereerste bekende vermelding van meester Jan van Osy dateert van 1341-'42. Hij circuleerde toen al tussen Ath, Bouchain, Mechelen, Bergen en Valenciennes. Dat kan betekenen dat hij reeds toen in Mechelen verbleef. In Henegouwen stond hij in voor het onderhoud van de grafelijke gebouwen: „Pour les despens de maistre Jehan Doisi, de sen chevaul et de sen vallet quil out fais a Mons et en venant par plusieurs fois [fois] de Malines a Mons et de Mons a Bouchaing pour prendre garde [garde = inspecteren] as ouvrages Monseigneur...”. Volgens Salamagne was Osy vanaf 1341 niet alleen betrokken bij de wederopbouw van het kasteel van

Escaudœuvres (ten noorden van Cambrai, nu gesloopt) maar was hij er waarschijnlijk ook de ontwerper van. In de rekening van 1349-'50 betaalt de gravin van Henegouwen hem voor werken uitgevoerd aan een kanaal dat het water uit de vijver van de watermolen van Hion liet afvloeien: „Pour ouvrages fais a le seuwiere [kanaal] dou vivier de Hion et pour estoffes accatées [achetées] pour les dis ouvrages... comptet et sommet par maistre Jehan Doisi...”. Uit de rekening van 1350-'51 blijkt duidelijk dat het over een sluis gaat. Bovendien vermeldt diezelfde rekening dat Osy op dat ogenblik de functie had van meester-metselaar van de gravin: „Pour ouvrages de machenerie [maçonnerie = metselwerk] fais a le montee dou vivier de Hion seant a Cimes de Nouvelles et pour estoffes accates pour les dis ouvrages comteit et sommeit par maistre Jehan Doisi, maistre machon medame...”. Steeds in datzelfde jaar werkte hij samen met meester Jehan de Marchiennes aan de molen van Busignette. Verder werd ook gewerkt aan de grote zaal of aula van het grafelijk paleis te Valenciennes: „Pour ouvrages fais a la salle de Valenciennes... deviset par les maistres des ouvrages mesdame...”. Die meesters der werken van de gravin van Henegouwen waren Jan van Osy en Jan van Marchiennes. Tenslotte vermeldt deze rekening Osy nog voor onderhoudswerken aan de molen van Ath.

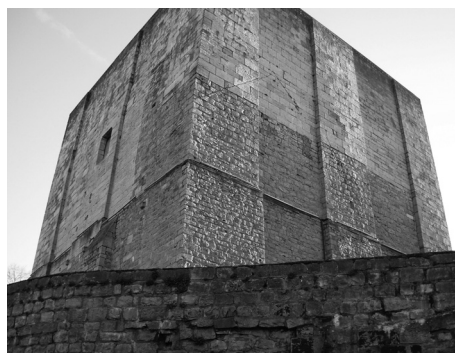
In 1352-'53 en in 1357-'58 vinden we meester Osy terug op de werf van de grote zaal van het grafelijk paleis te Valenciennes. Hij kocht o.a. 500 kasseien in de steengroeve van Quérénaing (8 km ten zuiden van Valenciennes) om er een helling naar het paleis mee te plaveien: „Pour 500 de boutils [boutisses] accatées par maistre Jehan d'Oisy pris as quarieres de Kiernain pour parfaire le devant ditte montée...”. Hij kocht ook een steen in gepolijst marmer voor de grote zaal: „Pour une pierre de marbre polie accatée par ledit maistre Jehan d'Oisy et pour l'amenage a le salle sour 1 estlaon [chariot = kar?]...”.

Uit een afzonderlijke rekening die de uitgaven van 1350-'55 bundelt blijkt dat meester Osy ook is opgetreden als advi-

seur bij de verlenging met 30 voeten van het koor van de kerk van de St.-Jansabdij te Valenciennes door meester Jehan Mourart. Blijkbaar had het advies vooral betrekking op de funderingswerken want het is precies bij die rekening dat vermeld staat dat alles werd uitgevoerd volgens het advies van meester Osy : „Item a maistre Jehan Mourart, qui fist le cuer dessus dit, pour l'amendement de chou [ce] qu'il en vint fouyr 4 piez [pieds] plus parfont [profond] que marqués n'avoit portet et pour faire par devens terre, de piler a autre... . Et fut tout fait par le conseil de maistre Jehan Doisi... Item pour fouyr tout le fondement de 14 piez de parfont [profondeur] et de 10 piez d'espais [largueur]...”. Osy werd op deze werf duidelijk gevraagd als stabiliteitsingenieur voor het leggen van de nieuwe funderingen naast een reeds bestaand gebouw, wat altijd een delicate aangelegenheid is.

In 1352-'53 reisde hij meermaals heen en weer tussen Ath, Brabant, Chièvres, Le Quesnoy, Bergen en Valenciennes. De enige steden buiten Henegouwen die expliciet in die rekeningen voorkomen zijn Brussel en Mechelen, echter zonder vermelding van eventueel bezochte werven. Wel wordt hier expliciet gezegd dat Osy stenen en plaveien heeft gekocht voor de kelders van het kasteel van Ath. De volgende passage illustreert dit, maar toont ook aan hoe snel Osy zich moest kunnen verplaatsen om alle werven of personen te bezoeken : „Maistre Jehan Doysi vint a Mons le diemenche au nuit, jour de closes pasques, se venoit d'Ath et de Valenciennes pour faire pourvanche de pierre [= om een voorraad stenen op te doen] et de cauch [= plaveien] pour les celiers dou castiel d'Ath et sen [= s'en] parti le lendemain apres disner, sen aloit en Braybant, despendy pour lui, sen [= son] vallet et sen chevaul 6s.”.

De te inspecteren metselwerken aan het kasteel van Ath worden verder verduidelijkt in de rekeningen van 1356-'57 : „Parties pour frais et despens fais par maistre Jehan Doisi... par le terme de ces comptes quil a alet et venut a Ath pour prenddre warde as maceneriez des boves [boves = onderste kelder] dou dongnon ou castiel dath et en autres lieux et pour faire

De burcht van Ath met de donjon
(foto : F. Doperé).

pierre appareiller, taillier espinchier [dé-grossir = eerste bewerking van de steen met de puntbeitel] et rechevoir as ouvriers...”. In dezelfde rekeningen komt ook het kasteel van Escaudœuvres weer voor. Daar werkten onder leiding van Osy Brabantse en Mechelse steenhouwers en metselaars, maar ook de toekomstige meesters Jan Frasniet van Bergen en Jan van Marbais. Het samen voorkomen van steenhouwers en metselaars van verschillende origine op één bouwterrein biedt een mogelijke verklaring voor uitwisselingen van steenhouwtechnieken die in sommige middeleeuwse gebouwen worden vastgesteld.

Salamagne schrijft ook het ontwerp en de bouw van de Doornikse poort te Valenciennes toe aan Jan van Osy. Aan deze poort werd gewerkt van 1359 tot 1365. Er is weliswaar geen enkele betaling aan Osy bewaard gebleven in verband met de bouw van deze poort, doch Salamagne komt tot dit besluit op basis van de context waarin de poort tot stand kwam en waarin Osy werkte (als bouwmeester van de graaf en de gravin van Henegouwen, ook verantwoordelijk voor andere werven in Valenciennes). Bovendien lijkt de structuur van de gewelven van deze poort op die van de koorapsis van de kerk van O.L.V. ten Poel te Tienen, die in dezelfde periode onder leiding van Osy tot stand kwam. In 1363-'64 had hij ook de leiding over de werken aan de stadsmuren van Bouchain.

In 1366 werd zijn advies gevraagd over de klokkentoren van de kathedraal van Cambrai: „... pro curialitate facta magistro Johanni Doysi, qui visitavit campanille ad preces domini decani, ad habendum consilium suum...”. Toen was Osy meester der metselwerken van de graaf van Henegouwen (“mestres des ouvrages de machinerie a Monsigneur”). Het woord „machinerie” staat hier voor „machonerie”, dus voor metselwerk en niet voor machines als watermolens.

In 1367-'68 reisde Osy weer vaak heen en weer tussen Bouchain, Brabant, Escaudœuvres, Le Quesnoy, Maubeuge, Mechelen, Bergen en Valenciennes. Dit ging zo ook nog door in 1370-'71 en hij werd toen ook ingeschakeld bij de afbraak van het kasteel van Desclaibes.

In 1371-'72 werden meester Osy, meester Pieron Aubri en meester Jan Frasniet door de graaf betaald voor schrijn-, metsel- en andere werken aan de grafelijke burcht te Bergen: „Pour ouvragez de carpenterie, de machonnerie et dautres ouvragez fais taant au castiel de Mons... par maistre Jehan Doisi, maistre Pieron Aubri et maistre Jehan Frasniet, maistre des ouvragez monsignor...”.

In 1372-'73 reisde Osy ook naar Halle, maar de tekst van de rekening geeft geen reden voor zijn verblijf of doortocht aldaar: werken aan het kasteel, aan de kerk van O.L.V.? In 1375-'76 kwam hij ook tweemaal terug uit Lobbes. Ook hier is het waarom onbekend. In de laatste rekening (1377) wordt Osy nog steeds betaald voor het inspecteren van werken die in opdracht van de graaf van Henegouwen werden uitgevoerd: „Pour les frais maistre Jehan Doisi, sen vallet et sen keval [= cheval] fais a Braine por 1 jour en le premiere sepmaine de march quil venoit de veir [= voir] les ouvragez monsigneur...”.

Uit deze rekeningen blijkt dat Osy in feite de rol vervulde van hofarchitect van de graaf en de gravin van Henegouwen. In die functie stond hij in voor het onderhoud van en de aanpassingen aan de grafelijke kastelen te Ath, Escaudœuvres, Bergen en Valenciennes. In Ath weten we dat het ging om werken in de kelders van de donjon en het kasteel, in Bergen was het

Het poortgebouw van de burcht te Mons
(foto : F. Doperé).

waarschijnlijk ook het metselwerk dat onder zijn bevoegdheid viel en in Valenciennes ging het om werken aan de grote aula. In al deze gevallen ging het wellicht om verbouwingen of herstellingen. Zijn functie heette toen „maistre des ouvragez medame” of meester der werken van de gravin. Er is geen evidentie dat Osy eens een nieuw door hem ontworpen gebouw zou hebben opgetrokken. Anderzijds kon hij ook waterwerken aan, wat verklaart dat hij aan verschillende grafelijke watermolens werkte. Het ging daarbij niet alleen om gewone herstellingswerken maar ook om werken aan metselwerk dat rechtstreeks met stromend water in contact kwam, zoals in het geval van kanalisaties en sluizen. Zijn functie was toen „maistre machon medame” of meester metselaar van de gravin of nog „mestres des ouvrages de machinerie a Monsigneur” wat ook wil zeggen meester metselaar, maar nu dan van de graaf.

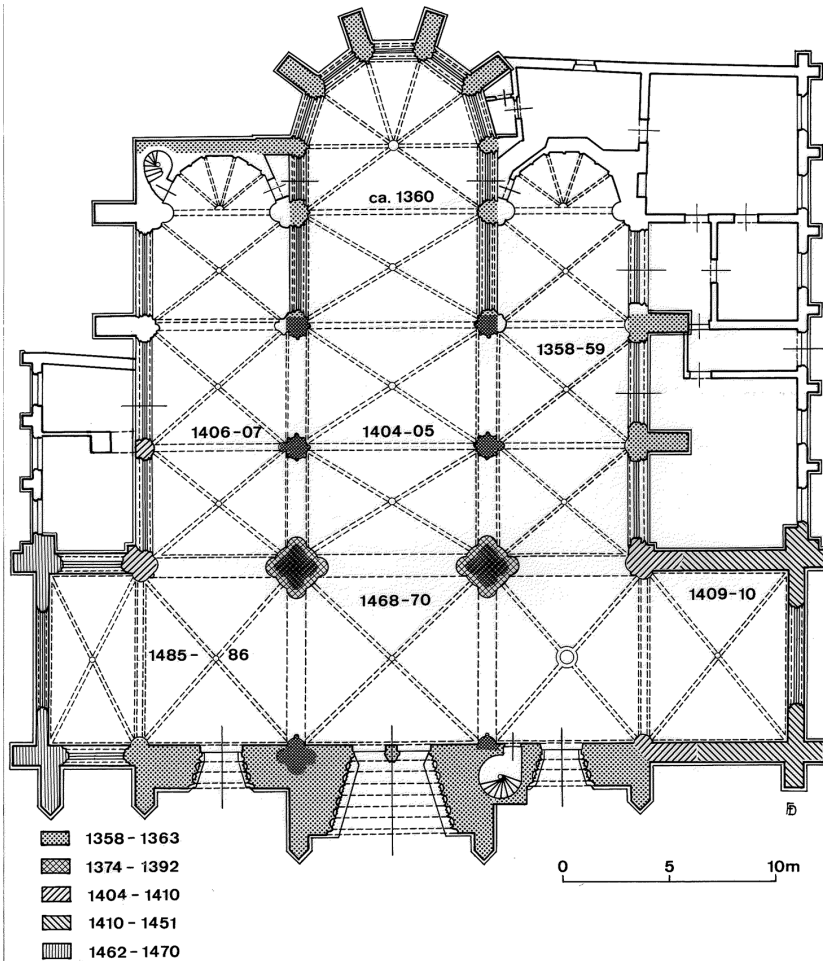
Jan van Osy als bouwmeester van de kapel van O.L.V. ten Poel te Tienen (1358-1375)

– In de Tiense bouwrekeningen vermelde titels : *magister* (1358-1363, 1374-1375).
 – Andere door Jehan d'Oisy bezochte plaatsen vermeld in de Tiense bouwrekeningen : Brussel (1359-1360), Henegouwen (1360-1361), Mechelen (1358-1363), Namen (1360-1361), Valenciennes (1360-1361).

Toen Osy op de werf van de kapel van O.L.V. ten Poel te Tienen aankwam stonden alle pijlers in het koorgedeelte al recht, nl. de vier vierlobbige vieringpijlers, twee van schalken voorziene zuilen tussen de middenbeuk en de nog te bouwen zijbeuken van de geplande koor-

Tienen, Onze-Lieve-Vrouw-ten-Poelkerk, oostelijke travee van de zuidelijke koorzijbeuk (foto : F. Doperé).

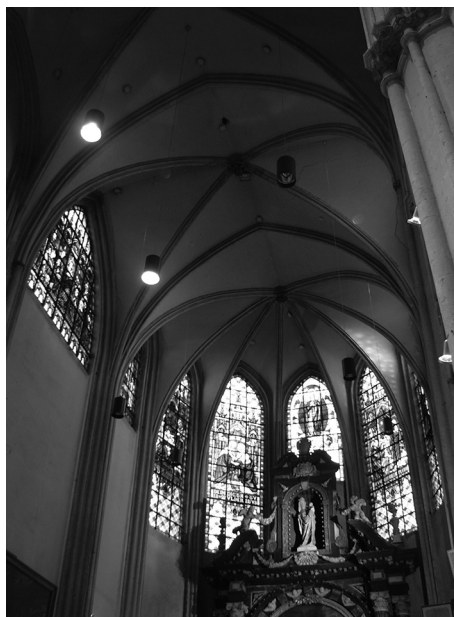

Tienen, Onze-Lieve-Vrouw-ten-Poelkerk, grondplan (tekening : F. Doperé).

Tienen, O.L.V. Ten Poelkerk, buitenzijde van de koorapsis (foto : F. Doperé).

partij en tenslotte twee eveneens van schalken voorziene halfzuilen aan weerszijden van de op dat ogenblik waarschijnlijk nog grotendeels te bouwen koorapsis. De oorspronkelijke twee zuilen van het rechte koorgedeelte hebben verschillende hoogten wat er duidelijk op wijst dat het hier ging om een werf die blijkbaar vrij plots werd onderbroken. Vermoedelijk voorzag het oorspronkelijk ontwerp in een hallenkoor en in een echt schip ten westen van de huidige portalen. Osy lijkt dus in Tienen te zijn aangekomen op een ogenblik dat men de afwerking van de kapel met koor, transept en schip niet meer zag zitten, waarschijnlijk om financiële en misschien ook om technische redenen, nl. omwille van het feit dat men een delicate gotische constructie moest gaan bouwen op een moerassige ondergrond. Was Osy misschien naar Tienen gehaald omwille van een technisch probleem dat te maken had met de fundering van een te overwelfen koorapsis en koorpartij? Was zijn faam als stabiliteitsingenieur vanuit Henegouwen tot in Brabant doorgedrongen? Hij kreeg dus de opdracht om met de reeds aanwezige pijlers een kapel te bouwen en af te werken, echter zonder het oorspronkelijk geplande schip. Hij zou het ontwerp op die manier wijzigen dat er wel een overwelfde koorapsis kwam, maar dat er ten westen van de bestaande viering drie portalen zouden worden gebouwd zodat het oorspronkelijke ontwerp met schip door hem werd omgebogen tot een kapel die nog enkel zou bestaan uit een

Tienen, O.L.V. Ten Poelkerk, binnenzijde van de koorapsis (foto : F. Doperé)

koor geflankeerd door twee zijbeuken. De twee transeptarmen en de toren zijn pas in de 15de eeuw tot stand gekomen en worden om die reden hier dus niet behandeld. In de hierna volgende rekeningextracten zullen alleen die worden geciteerd, die nuttige informatie verschaffen over de evolutie van de werf, over de reizen die Jan van Osy ondernam of over zijn al dan niet tijdelijke verblijfplaatsen.

In 1358-'59 werd meester Walter Creyte betaald omdat hij een boog had gebouwd aan de kant van de stad en die boog werd „cruceboghe” genoemd : „Item magistro Waltero Creyte ad faciendum arcum versus opidum dictum cruceboghe ac alia diversa capelle...”. We interpreteren de „cruceboghe” als een kruisribgewelf terwijl de kant van de stad alleen maar de zuidkant kan zijn. En omdat het meest westelijke gewelf van de zuidelijke koorzijbeuk pas kon gebouwd worden na het optrekken van de huidige zeer zware vieringpijlers (1374-'75 of 1391-'92) kan deze „cruceboghe” bijgevolg alleen maar slaan op de oostelijke travee van die zuidelijke koorzijbeuk. In hetzelfde rekenin-

Tienen, O.L.V. Ten Poelkerk, de drie portalen (foto : F. Doperé)

genjaar werd Goeswinus van Diest naar meester Jan van Osy in Mechelen gezonden : „Item eidem [= Goeswino de Dieste] misso in Maghliniam, pro magistro Johanne...”.

In de rekening van 1359-'60 werden Laurens en Johannes Daniels naar meester Jan van Osy in Mechelen gestuurd, die op diezelfde dag echter in Brussel moest zijn om stenen te kopen : „In die Laurentii, Johanni Danielis, misso in Machghliniam ad videndum de magistro Johanne de Osy, qua die ipse debebat esse in Bruxella ad emendum lapides...”. Die stenen waren zeker niet bestemd voor de Tiense werf, maar waarschijnlijk voor die van de Mechelse collegiale kerk omdat in Tienen praktisch uitsluitend steen uit de nabije groeven van Gobertange werd gebruikt terwijl in Mechelen vooral Ledesteen werd gebruikt uit de omgeving van Brussel of van Balegem. Voor de aankoop van gehouwen steen voor de Tiense werf deed Osy een beroep op Hendrik van Gubbertingen : „Item de lapidibus emptis cum

Henrico de Gubbertingen...”. Belangrijk is ook dat Arnoldus de Reep datzelfde jaar werd betaald voor de bouw van het dak bovenop de koorapsis : „Item Arnoldo de Reep de IIII diebus in toto de tectura [= dak] supra chorum...”. Deze enige bewaarde passage over de bouw van de koorapsis bewijst dat dit laatste ook onder leiding van Jan van Osy werd afgewerkt. Of hij dit koor ook zelf heeft ontworpen en vanaf de funderingen heeft opgetrokken is echter niet uit de rekeningen af te leiden.

In 1360-'61 werd Pieter van Gubbertingen naar Henegouwen gezonden om meester Jan van Osy op te zoeken, een zekere Walter, dakwerker, werd naar Valenciennes gestuurd en Arnoldus Pycot naar Mechelen : „Item sabbato post festum beate Johannis, Petro de Gubbertingis misso versus Hanoniam ad inquirendum de magistro Johanne de Osy... . Item Waltero, textori, misso in Valessinis... pro magistro Johanne de Osy... . Item pro custibus Arnoldi Pycot dum missus fuit in

Magghliniam pro magistro Johanne de Osy...". Osy is tenslotte ook nog naar Namen gereisd om er steen te kopen, wellicht Maaskalksteen voor het portaal : „Item pro expensis magistri Johannis de Osy et Godefridis Bec missorum in Namurco ad emendum lapides...". Zijn toekomstige opvolger op de Tiense werf, Jacob van Gubbertingen (*NBW*, dl. XX, 513), leverde ondertussen gebeeldhouwde baldakijnen voor de drie westportalen.

In 1362-'63 werd Hendrik van Rilaar weerom naar meester Osy in Mechelen gestuurd : „Item fratri Henrico de Rilaar misso in Mechghelinia pro magistri Johani...". In dat jaar werden de twee kleine zijportalen van de westgevel afgevoerd : „Item van den slotstene ane deen cleyne portael... Item van den slotstene in alio portali...". Voor het beeldhouwwerk van de drie portalen werkte Jan van Osy samen met Wouter Pans (of Paus) : „Primo Waltero Pans/Paus de VI ymaginibus...". In 1374-'75 werd Osy voor de laatste keer betaald, terwijl Jacob van Gubbertingen toen al de feitelijke leiding van de werf had.

Op basis van de schaarse informatie uit de bouwrekeningen kan dus worden besloten dat meester Osy in Tienen aan de basis lag van de drastische planwijziging waarbij een oorspronkelijk gepland en reeds gedeeltelijk gebouwd driebeukig koor (de pijlers) werd omgevormd tot een kleine kapel, waarvan hijzelf de koorapsis afwerkte, één travee van de zuidelijke zijbeuk werd overwelfd en drie portalen ten westen van de oorspronkelijke viering werden gebouwd. Tenminste de twee zijportalen kwamen nog onder zijn leiding klaar. Voor het beeldhouwwerk werkte hij samen met de broers Hendrik en Jacob van Gubbertingen, die daarna beiden zelf bouwmeester zouden worden, en met Wouter Pans/Paus.

Jan van Osy te Mechelen (1341-1371)

Hoe lang Osy precies in Mechelen heeft verbleven is niet tot op het jaar na bekend. De data 1341-1371 zijn afgeleid uit de betalingen van de graaf van Henegouwen waaruit blijkt dat hij naar Bergen of Valenciennes kwam vanuit Mechelen. Voor de begindatum van zijn verblijf is er

voorlopig geen beter houvast. In verband met de einddatum weten we dat Osy in 1374-'75 voor het laatst betaald werd te Tienen en dat in 1379 een zekere Petrus van der Poerten het erfgoed en de cijzen, die ooit van Osy waren geweest, overdroeg aan Jan Duytsche uit St.-Truiden. Er zit dus ook een zekere speling op de einddatum van zijn verblijf te Mechelen zoals op die van zijn overlijden. Is hij misschien te Mechelen overleden en komt zijn overlijdensdatum dus overeen met de laatste datum van zijn verblijf te Mechelen (na 1377)?

Het enige gebouw in Mechelen waaraan tijdens het midden en het derde kwart van de 14de eeuw kan zijn gewerkt is de St.-Romboutskerk. Lemaire en Roggen waren de eersten om het koor van St.-Rombouts naar voren te schuiven als één van de belangrijkste en vernieuwende werken van Osy. Er is echter geen enkele bouwrekening, noch enige verwijzing naar Jan van Osy als bouwmeester van deze kerk bewaard gebleven. Wel is het zo dat de kerk tijdens de grote stadsbrand van 1342 in de vlammen is opgegaan. Osy verbleef inmiddels minstens vanaf 1341 in Mechelen en de gedeeltelijke wederopbouw van deze kerk kan dus mogelijk zijn opdracht geweest zijn. Toch is het onmogelijk om aan te nemen dat het ganse koor zijn ontwerp kan geweest zijn. Daarom is het nodig om de bouwgeschiedenis van dit koor beknopt weer te geven en daarna die delen te selecteren die overeenkomen met de periode die Jan van Osy te Mechelen heeft doorgebracht.

De St.-Romboutskerk waarvan de bouw omstreeks 1200 werd aangevat werd ingewijd in 1312. Deze bestond uit een inmiddels verdwenen koor, het huidige transept en het huidige schip. In 1342 is die kerk dan bij de grote stadsbrand in de vlammen opgegaan. Deze datum wordt vaak aangenomen als de startdatum voor de bouw van het nieuwe koor door Jan van Osy. Dit is echter in tegenspraak met de resultaten van ons recent uitgevoerd bouwhistorisch onderzoek (2011), waarbij gebruik werd gemaakt van de analyse van de gebruikte steenhouwtechnieken, van de locatie van de brandsporen op het metselwerk en van de beschikbare archi-

valische gegevens. De drie rechte traveeën van het koor vertonen aan de kant van de zijbeukzolders brandsporen. Er komen echter geen brandsporen voor op de zolders van de rechte zijkapellen en ook niet op de zolder van de kooromgang. Daaruit en ook uit het onderzoek van de steenhouwtechnieken kan worden besloten dat de drie rechte traveeën van het koor (middenbeuk en zijbeuken) al helemaal bestonden vóór 1342, gewelven inclusief. Ook de zolders boven de sacristie en boven de kapittelruimte bestonden al omdat ook daar brandsporen werden teruggevonden. Minstens de zolders van de rechte zijkapellen van het koor, de ganse koorapsis, de kooromgang en de kranskapellen moesten toen nog gebouwd worden. Osy was reeds minstens van in 1341 in Mechelen. De kanunniken hebben hem dus niet naar Mechelen geroepen als gevolg van de brand, hij moet er al ongeveer één jaar verbleven hebben toen de brand uitbrak. De kanunniken moeten dus een andere reden hebben gehad om hem te vragen. Men was vóór de brand juist op het punt gekomen waar de oude apsis of de vlakke koorsluiting van het koor van de 13de-eeuwse kerk zou moeten worden vernieuwd. De brand heeft de nieuwbouw van de koorsluiting wellicht alleen maar meer noodzakelijk gemaakt. De bogen van de derde meest oostelijke travee van het toen reeds gebouwde rechte koorgeeelte rustten toen nog voorlopig op de resten van de oude koorsluiting. Bij de bouw van de nieuwe apsis moest daarom de derde rechte travee van het nieuwe koor worden ondersteund en onderbouwd zonder dat dit tot scheuren in het pas gebouwde metselwerk mocht leiden. Dit was een technisch delicaat werk dat mogelijk kan verklaren waarom men dit juist aan Jan van Osy wilde vragen. Dit was één jaar vóór de brand. Na de brand lagen de prioriteiten wellicht helemaal anders. De ganse kathedraal moest opnieuw onder dak komen, waarvoor het bovenste gedeelte van alle muren diende verstevigd te worden. Men begon ook niet met de bouw van de nieuwe koorapsis, wel met de kranskapellen. Van die kranskapellen weten we dat de askapel in 1393 was voltooid, maar dat er pas in 1411 een

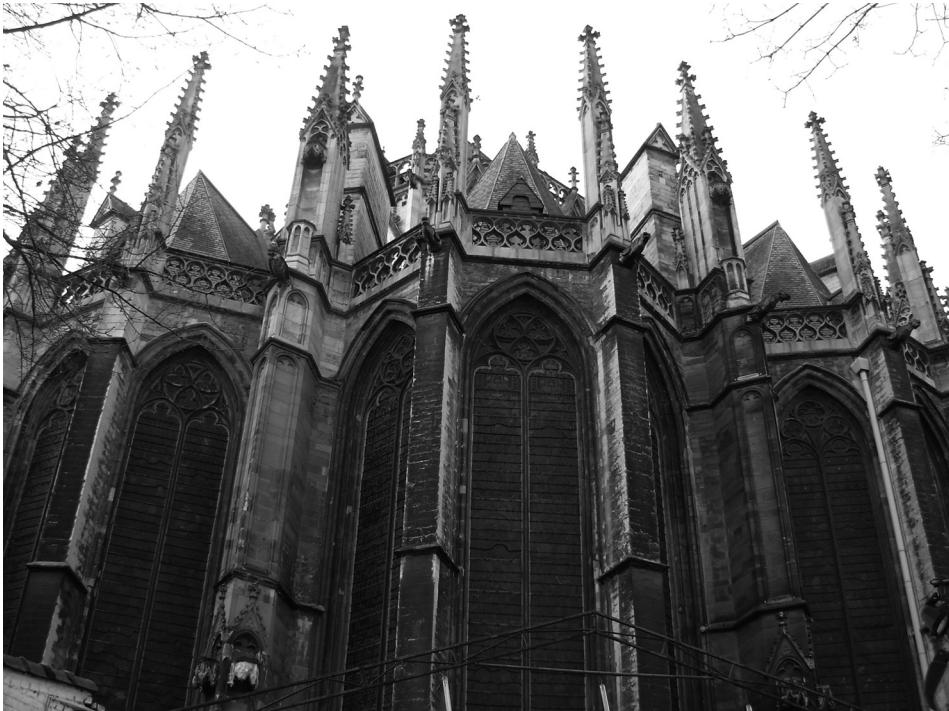
retabel werd opgesteld, waarschijnlijk omdat de gewelven toen pas helemaal voltooid waren. Uiteindelijk werd de apsis pas gebouwd tijdens de eerste helft van de 15de eeuw en pas daarna konden de gewelven van de kooromgang ertegenaan gebouwd worden, maar dit is dan al lang na de dood van Jan van Osy.

Jan van Osy zal zich na de brand van 1342 dus in de eerste plaats hebben bezig gehouden met de restauratie van de bovenmuren van het transept en het schip. Dit was in 1366 zover gevorderd dat de kanunniken de kerk opnieuw in gebruik konden nemen. Daarna kon Osy zich wijden aan de bouw van de nieuwe kranskapellen. Hij heeft ze echter niet meer kunnen afwerken want de askapel was pas klaar in 1393. De meeste kranskapellen werden ook pas overwelfd tijdens de eerste helft van de 15de eeuw.

Zijn er in deze kranskapellen details die ook in de koorapsis van de kerk van O.L.V. ten Poel te Tienen terug te vinden zijn? In beide gevallen vertrekken de gewelfribben vanop kleine polygonale sokkeltjes en lopen ononderbroken, zonder kapitelen, door tot aan de sluitsteen van het gewelf. Onder de ramen werd in de Tiense koorapsis en ook in elke kranskapel te Mechelen een sobere versiering van blinde driepasbogen aangebracht. De bouw van de kranskapellen te Mechelen beantwoordt dus niet alleen chronologisch aan de periode toen Jan van Osy te Mechelen verbleef, maar ook de sobere technische opbouw zonder kapitelen en de al even sobere versiering onder de ramen beantwoordt aan wat hij ook te Tienen heeft gerealiseerd. Ook de beeldnissen die in Tienen boven in de steunberen van de koorapsis werden aangebracht zijn in Mechelen aanwezig in de steunberen tussen de kranskapellen.

Jan van Osy te Brussel?

We hebben gezien dat Jehan d'Oisy in 1359-'60 naar Brussel ging om stenen te kopen. Dat feit is echter irrelevant om iets te kunnen afleiden over een mogelijke Brusselse werf waarover hij de leiding zou hebben gehad. Roggen was van mening dat de overdracht in 1379 door Petrus van der Poerten aan Jan Duytsche van de

Mechelen, St.-Romboutskathedraal, buitenzijde kranskapellen (foto : F. Doperé).

goederen die Osy o.a. bezat in Mechelen betekende dat deze laatste kort voordien Mechelen zou verlaten hebben en dus niet dat hij dan zou overleden zijn. Hij bracht dat in verband met de inschrijving in 1379 in het ambacht van de Brusselse „steenbikkeleeren” (steenhouwers, metselaars, beeldhouwers en schaliedekkers) van een zekere „Jan van Osijn”, die hij vereenzelvigde met meester Jan van Osy. Steeds volgens Roggen zou hij te Brussel het belfort aan het stadhuis hebben gebouwd, waarvan nu nog enkel het gelijkvloers is overgebleven aan de voet van de huidige stadhuistoren. Hij voegde er wel aan toe dat de bouwmeester van dit gedeelte van het stadhuis ook Jacob van Gubbertingen kan geweest zijn, te meer daar die ook de hele linkervleugel van het stadhuis heeft ontworpen en gebouwd. J. Duverger ontcrachtte de theorie dat Jan van Osijn dezelfde persoon zou zijn als Jan van Osy en ook dat hij in Brussel aan het belfort zou hebben gewerkt. Hij voegde er bovendien nog aan toe dat in de lijst van het

Brusselse ambacht der „steenbikkeleeren” wel de naam van „Jan van Osijn” verschijnt maar zonder de titel „meester” die voordien in elke bouwrekening vóór de naam van Osy voorkwam. Hij deed bovendien ook opmerken dat andere leden wel als meester in die ambachtslijst vermeld staan. Daaronder meester Jacob van Sint Goedelen „dye men heet van Thyenen” (= Jacob van Gubbertingen of van Tienen). Alles lijkt er dus op te wijzen dat meester Osy zich nooit heeft laten inschrijven in het Brusselse ambacht van de „steenbikkeleeren” en dat hij ook nooit aan het Brusselse belfort heeft gewerkt. Wellicht moeten we het houden bij de hypothese dat hij in Mechelen uit de documenten is verdwenen is, gewoon omdat hij waarschijnlijk tussen 1377 en 1381 overleden is.

Betekenis van Jan van Osy als bouwmeester

Uit wat voorafgaat blijkt dat Jan van Osy een bouwmeester was, die niet alleen een

Mechelen, St.-Romboutskathedraal, binnenzijde kranskapel (foto : F. Doperé)

„uitgebreid orderboekje” had, gespreid over Henegouwen en Brabant, maar die zich ook niet beperkte tot één type gebouw of één opdrachtgever. We vinden hem terug op diverse werven van de graaf en de gravin van Henegouwen. Die Henegouwse werven omvatten de meest prestigieuze gebouwen als de grafelijke burchten van Ath, Escaudœuvres, Bergen en de grote zaal van het grafelijke paleis van Valenciennes, maar ook religieuze gebouwen als de St.-Jansabdij van Valenciennes en kleinere gebouwen als watermolens (Ath, Busignettes, Hion) of kanalisaties en sluizen zoals bij de watermolen te Hion. Eén zaak valt daarbij op. Niettegenstaande het intrinsiek prestigieuze karakter van sommige van die gebouwen ging het meestal niet om delicate gotische architectuur, maar om solied metselwerk van burchten of weermuren, funderingen en metselwerk dat moest kunnen weerstaan aan stromend water. Ook bij de vergroting van het koor van de St.-Jansabdij te Valenciennes werd zijn advies vooral ingewonnen met betrekking tot de funderingen van de uitbreiding van het koor

van de abdijkerk. Osy blijkt dus in de eerste plaats een bouwmeester/meester metselaar te zijn geweest die er moest voor zorgen dat alles bleef rechtstaan, een „ingénieur-architect” avant la lettre dus. Hoe is hij dan in Brabant in de religieuze architectuur terechtgekomen, en meer in het bijzonder in Mechelen? Is hier misschien enige invloed uitgegaan vanuit het bisdom Cambrai waartoe ook Mechelen behoorde? Zoals hierboven aangegeven is Osy niet naar Mechelen ontboden om de schade van de brand van 1342 te herstellen want hij was er al minstens een jaar voordien. Wij vermoeden dan ook sterk dat hij de delicate klus van de uitbreiding van het reeds bestaande koor naar de apsis toe moest klaren. De brand van 1342 heeft er evenwel anders over beslist. Nu Osy toch in Mechelen verbleef kon men hem de restauratie van de verbrande bovenmuren van transept, schip en het reeds gedeeltelijk nieuwgebouwde koor toevertrouwen, waarna hij kon verder werken aan de bouw van de kranskapellen en vermoedelijk ook aan de zolders en de puntgevels van de rechte zijkapellen van het koor. Wat Osy hier introduceerde was de sobere gewelfbouw zonder kapitelen en relatief weinig versiering op de muren. Een tiental jaar nadien zou hij exact hetzelfde doen bij de bouw van de koorapsis van de kapel van O.L.V. ten Poel. Ook in Tienen was kennis van funderingstechnieken een absolute vereiste om de overwelfde lichtlantaarn van de koorapsis tot stand te brengen op de moerassige ondergrond van de „Poel”.

Osy komt dus over als een bouwmeester met een gedegen technische achtergrond die zijn gebouwen niet overlaadde met versieringen, zelfs de kapitelen liet hij weg. Hij was dus niet de bouwmeester die in het Mechelse koor het initiatief nam tot de muurdekkende decoratie met blind maaswerk die nog vaak zou worden herhaald in de gotische architectuur van het hertogdom Brabant. Daarvoor moeten we op zoek gaan naar zijn vooralsnog onbekende rechtstreekse voorganger. Tot dezelfde conclusie kwam ook reeds R.M. Lemaire in 1949 : „... au chœur de la collégiale Saint-Rombaut à Malines, commencé dès avant l'incendie de cette église

en 1342, probablement vers 1335-1340 ... Commencé par un architecte dont l'histoire n'a pas conservé le nom, il fut continué et probablement achevé par Jean d'Osy". Osy lag wel aan de basis van de gotische skeletarchitectuur zonder kapitelen, die na hem ook in het hertogdom Brabant nog vaak werd toegepast op het einde van de 14de eeuw en in de 15de eeuw. We citeren hier ter illustratie de O.L.V.-kathedraal te Antwerpen, de St.-Pieterskerk te Leuven en de koren van de O.L.V.-ten-Zavelkerk te Brussel en van de St.-Kwintenskerk te Leuven. Hiermee is echter niet gezegd dat alle kerken in gotische skeletbouw zonder kapitelen zonder meer aan Osy mogen worden toegeschreven. Archiefonderzoek is daarvoor essentieel. Toch stemt de inwendige structuur van de O.L.V.-kapel van de O.L.V.-basiliek van Halle tot nadenken. Zij beantwoordt helemaal aan de verticale opbouw van de kranskapellen van de Mechelse kathedraal en aan de koorapsis van de kerk van O.L.V. ten Poel te Tienen. Bovendien weten wij dat Jan van Osy in 1372 door de graaf van Henegouwen werd betaald voor zijn onkosten gemaakt tijdens zijn verblijf te Halle. Jammer genoeg specificeren deze rekeningen niet wat hij precies in Halle kwam doen en hoelang en hoe vaak hij daar is geweest.

Bronnen & lit. : BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, *Chambres des comptes*, 3191, 47074 ; — LILLE, Archives départementales du Nord, B7863, 7864, 7865, 7867, 7872, 7875, 7878, 7895, 7896, 7897, 7898, 7899, 7900, 7901, 7903, 7904, 7906, 7907, 7909 ; — MECHELEN, Stadsarchief, *Schepenakten*, 4 ; — TIENEN, Stedelijk Archief, *Onze-Lieve-Vrouw ten Poel*, 20 ; — C. PIOT, Construction du choeur d'une église à Valenciennes, in : *Revue d'histoire et d'archéologie*, I, 1859, 335-336 ; — P.V. BETS, *Histoire de la ville et des institutions de Tirlemont, d'après des documents authentiques, la plupart inédits*, 2, Leuven, 1861 ; — A. WAUTERS, *La Belgique ancienne et moderne, Géographie et histoire des communes belges, Arrondissement de Louvain, Ville de Tirlemont*, Brussel, 1874, 141-145 ; — A. PINCHART, Archives des arts, des sciences et des lettres, in : *Messageur des sciences historiques*, 1881, 439-442 ; — CH. DEHAISNES, *Documents et extraits divers concernant l'histoire de l'art*, Lille, 1886, 372-374 ; — CH. PIOT, Osy (Jean de), in : *Biographie Nationale publiée par l'Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, Tome XVI, Brussel, 1901, 356 ; — F. DE RIDDER, *Geschiedenis van O.L.V. ten Poel te Thienen*, Thienen, 1922, 151-155 ; — J. DEWERT, *Les*

moulins du Hainaut, Charleroi, 1930, 114 ; — R. LEMAIRE, De oorsprong der gotiek in Brabant, in : R. LEMAIRE, D. ROGGEN, S. LEURS, *Bij het ontstaan der Brabantsche hooggotiek* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België, Klasse der Schoone Kunsten, Jaargang 6/3), Antwerpen, Utrecht, 1944, 7-19 ; — D. ROGGEN, De bouwmeester Jan van Osy en zijn medewerker Wouter Pans, beeldhouwer, in : R. LEMAIRE, D. ROGGEN, S. LEURS, *Bij het ontstaan der Brabantsche hooggotiek* (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten van België, Klasse der Schoone Kunsten, Jaargang 6/3), Antwerpen, Utrecht, 1944, 23-44 ; — D. ROGGEN, J. WITHOF, Grondleggers en grootmeesters der Brabantsche gotiek, in : *Gentsche bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, 10, 1944, 83-209 ; — R. MAERE, De Lakenhalle van Leuven en de Brabantsche hooggotiek, in : *Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schoone kunsten van België, Klasse der schoone kunsten*, VI, 1, 1944, 1-9 ; — R.M. LEMAIRE, *Les origines du style gothique en Brabant, Deuxième Partie, La formation du style gothique brabançon*, Tome Premier, *Les églises de l'ancien quartier de Louvain*, Antwerpen, 1949, 6, 19-20 ; — D. ROGGEN, Johannes de Osy en Johannes de Aquis, in : *Gentsche bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, 12, 1949-1950, 103-110 ; — J. DUVERGER, De bouwmeester Jehan d'Oisy (vóór 1310-1377), in : *Gentsche bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, 12, 1949-1950, 229-253 ; — J. WAUTERS, P. DEWALHENS, *Beknopte Monografie en Gids der Stad Tienen*, Tienen, 1956, 34 ; — P. DEWALHENS, *Tirlemont, Histoire de la Ville et de ses Monuments*, Tienen, 1956, 57-62 ; — R.M. LEMAIRE (o.l.v.), *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in Vlaanderen, Architectuur*, deel I, *Provincie Brabant, Arrondissement Leuven*, Liège, 1971, 373-375 ; — P. KURMANN, Flandern und Brabant, in : A. LEGNER (ed.), *Die Parler und der schone Stil 1350-1400, Europäische Kunst unter den Luxemburgern*, Köln, 1978, 73-78 ; — P. KEMPENEERS, Tienen in vroeger tijden, Tienen, 1984, 105-106 ; — S. VAN AERSCHOT-VAN HAEVERBEECK (o.l.v.), *Bouwen door de eeuwen heen, Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur*, deel 9n, *Stad Mechelen, Binnenstad*, Gent, 1984, 434-444 ; — J.-P. ESTHER, Bouwkunst, in V. VERMEERSCH, *De Middeleeuwen*, in : H. LIEBAERS, V. VERMEERSCH, L. VOET, F. BAUDOUIN, R. HOOZEE, *Vlaamse kunst van de oorsprong tot heden*, Antwerpen, 1985, 45-65 ; — C. VAN DE WIEL ed., *Tienen 1900, Beschrijving der parochie van Onze-Lieve-Vrouw-ten-Poel, Beschrijving der parochie van Sint-Germanus*, Wespelaar, 1989, 18 ; — A. SALAMAGNE, Châteaux des XIIIe et XIVe siècles en Cambrésis, in : *Mémoires de la Société d'Emulation de Cambrai*, 102, 1993, 229-272 ; — A. SALAMAGNE, La porte de Tournai à Valenciennes (1359-1365), une oeuvre inédite de Jehan d'Oisy (vers 1310-1377)?, in : *Lie Congres van de Federatie van Kringen voor Oudheidkunde en Geschiedenis van België, 4e Congrès de l'Association des Cercles*

francophones d'Histoire et d'Archéologie de Belgique, Congrès de Liège, Handelingen, 3, Luik, 1995, 69-86 ; — A. SALAMAGNE, Les chantiers de construction, in : L. NYS, A. SALAMAGNE, *Valenciennes aux XIVe et XVe siècles, Art et Histoire*, Valenciennes, 1996, 105-125 ; — A. SALAMAGNE, Oisy, Jean d' – (1340-1377), in : L. NYS, A. SALAMAGNE, *Valenciennes aux XIVe et XVe siècles, Art et Histoire*, Valenciennes, 1996, 351-352 ; — J. ESTHER, Brabant, 14de-16de eeuw, in : M. BUYLE, TH. COOMANS, J. ESTHER, L.F. GENICOT, *Gotische architectuur in België*, (Architectuur in België), Tielt, 1997, 82-103 ; — F. DOPERÉ, L'extraction, la taille et la mise en oeuvre du calcaire gréseux de Gobertange au Moyen Age, in : *Bulletin de la Commission royale des Monuments, Sites et Fouilles*, 16.1, 1997-1998, 45-96 ; — F. DOPERÉ, De bouwverf van de kapel van Onze-Lieve-Vrouw ten Poel te Tienen in de 14de en de 15de eeuw, in : *De Atlant*, 6, 2001, 8-24 ; — A. SALAMAGNE, Les projets architecturaux dans les villes du nord de la France à l'époque médiévale et au début de la Renaissance : des maîtres d'ouvrage aux maîtres d'oeuvre, in : *Du projet au chantier. Maîtres d'ouvrage et maîtres d'œuvre aux XIVe-XVIe siècles*, Paris, 2001, 219-238 ; — F. DOPERÉ, Het gebruik van kalkzandsteen en ijzerzandsteen als technische basis voor het ontstaan en de ontwikkeling van de gotische architectuur in het hertogdom Brabant, in : *Gotiek in Brabant, Bijdragen tot de geschiedenis, De Brabantse stad, Dertiende colloquium, Leuven 18-19 oktober 2002*, 86, 2003, 347-371; DOPERÉ, F., De kerk van Onze-Lieve-Vrouw ten Poel (III), Het

aandeel van Johannes van Osy, van Jacob en Hendrik van Gobbtingen op de werven te Tienen en elders, in *Museumopener*, 4(3), 2003, 1-2 ; — F. DOPERÉ, De bouwhistoriek van de St.-Martinuskerk te Halle in de middeleeuwen, Bijdrage van de steenhoudchronologie en van het onderzoek van de steenmerken, in : *Hallensia*, 03, 2003, 3-22 ; — M. FRANSSSENS, Meesterlijk maar onbekend, De Brabantse bouwmeester van de St.-Martinusbasiliek te Halle, Een gepland maar evolutief bouwproces (1380-1410), Een Brabants-internationale stijl, in : *Hallensia*, 03, 2003, 23-36 ; — F. DOPERÉ, Tienen, Onze-Lieve-Vrouw-ten-Poelkerk, in : M. BUYLE, F. DOPERÉ, S. THOMAS, R. VAN UYTVEN, *Brabantse bouwmeesters, Het verhaal van de gotiek, De Getestreek*, Leuven, 2004, 24-26 ; — K. DE JONGE, P. GELEYNS, M. HÖRSCH, *Gotiek in het hertogdom Brabant*, Leuven, 2009, 32-34, 49-51, 139, 142, 145-146 ; — PH. HENDRIX, *Inventaris van het archief van de parochie Onze-Lieve-Vrouw ten Poel te Tienen (1280-1945)*, (Bijdragen van het Hagelands Historisch Documentatiecentrum, 7), Tienen, 2010 ; — A. SALAMAGNE, La Salle-le-Comte à Valenciennes, une résidence des comtes de Hainaut, in : *Cercle archéologique et historique de Valenciennes, Mémoires*, 11, (Publication du Cercle archéologique et historique de Valenciennes en hommage à Robert Duée), Valenciennes, 2010, 113-134 ; — F. DOPERÉ, *Mechelen, Sint-Romboutskathedraal, Bouwhistorisch onderzoek, Onderzoek van de steenhoudtechnieken, Evolutie van de middeleeuwse bouwwerven*, (niet gepubliceerd rapport), Tienen, 4 december 2011.

Frans DOPERÉ